

ALEXANDRA MERCESCU (SZERK.): CONSTITUTIONAL IDENTITIES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE (FRANKFURT ET AL.: PETER LANG 2020) 238.

Joseph H.H. Weiler a Francois-Xavier Millet alkotmányos identitásról még 2012-ben írt doktori értekezésének előszavában stílusosan megjegyzi, hogy „*la défense de l'identité nationale et de la spécificité constitutionnelle est, elle, à la mode*”.¹ Vagyis a nemzeti, illetve alkotmányos identitásról szóló diskurzus: divat, mondhatni a korszellem, a *Zeitgeist*² része. Valóban, az alkotmányos identitással kapcsolatos bírósági döntések és publikációk mintegy vírusszerűen terjedtek el a Lisszaboni Szerződés 2009-es hatályba lépését követően. Ebben természetesen voltak mintaadó országok, valamint mintakövetők, ahogy a tudományos diskurzus is egyre több és több szerzőt inspirált. E trendbe illeszkedik kiválóan a berlini Peter Lang gondozásában 2020-ban megjelent könyv, a *Constitutional Identities in Central and Eastern Europe*.

1. A kötet a *Central and Eastern European Forum of Young Legal, Political and Social Theorists* (CEE Forum)³ 10. konferenciája eredményeként született, amelyet 2018. május 3-4-én Temes-

váron rendeztek. A könyv három részre oszlik, amelyek közül az első egyféle sajátos előszóként olvasható. Azon túlmenően, hogy a szerkesztő, Alexandra Mercescu a bevezető tanulmányban felvezeti a könyv témáját, a következő írásban a CEE Forum egyik koordinátora, Fekete Balázs arra vállalkozik, hogy rövid visszatekintést adjon a kezdeményezés első tíz éves történetéről. E rövid reflexióból kiderül, hogy a CEE Forum által rendezett éves konferenciák elsősorban fiatal jogászok, politika- és társadalomtudósok számára biztosítanak lehetőséget a kutatásaik bemutatására, ami egyúttal kiváló alkalom a *networkingre*, azaz a kutatók közötti kapcsolatok, illetve hálózatok létrehozására. Az első konferenciára a lengyelországi Katowicében, a Sziléziai Egyetemen került sor 2009 májusában, de a CEE Forum mondhatni bejárta egész Kelet-Közép-Európát, így volt már Budapesten, Belgrádban, Szlovéniában, a németországi Greifswaldban, Zágrábban, Szófiában és Wrocławban is.

A CEE Forum 2011 óta a Peter Lang kiadó gondozásában évkönyvet ad ki, amely válogatást tartalmaz az előző évi konferencia legjobb előadásából. Ebben a sorban a *Constitutional Identities in Central and Eastern Europe* a nyolcadik. A 2020-ban megjelent kötethez kapcsolódóan egy személyes élményemet is megosztom az olvasóval. Budapest kétszer adott otthont a konferenciának: először a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2010-ben, majd az MTA-JTI 2016 áprilisában, ahol a recenzens is előadást

¹ Francois-Xavier MILLET: *L'Union européenne et l'identité constitutionnelle des États membres* (Paris: L.G.D.J., 2013) Elérhető: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/25134/Millet_2012.pdf?sequence=3&isAllowed=y 13.

² Glenn Alexander MAGEE: *The Hegel Dictionary* (London: A & C Black 2010) 262.

³ A CEE Forum azoknak a jogi, politikai és társadalmi teoretikusoknak a közös platformja, akik Közép- és Kelet-Európából származnak, e régiót kutatják, vagy jelenleg ott tanulnak vagy dolgoznak. Honlapja: <http://www.cee-forum.org/>.

tarthatott. A panelt követő beszélgetés során az egyik előadó, Martin Belov az alkotmányos identitás kérdését kezdte feszegetni, amellyel kapcsolatban megkérdeztem, hogy Bulgáriában hol tart ez a diskurzus, mivel úgy érzékelem, hogy az alkotmánybíróságok egyre inkább megszólítva érzik magukat ezen a téren. Emlékeim szerint azt válaszolta, hogy egyelőre még csak ő foglalkozik a témával, majd az EU-tagságot említette mint potenciális bolgár identitáselemet. Három évvel később a CEE Forum témáját az alkotmányos identitás fogalma adta.

2. A kötet második része az elméleti keretek címszót kapta, míg a harmadik része esettanulmányokkal, egyes speciális kérdések vizsgálatával foglalkozik egy-egy régióbeli országgal összefüggésben. A tanulmányokat ugyanakkor, ahogy arra a szerkesztői előszó is felhívja a figyelmet, (15–17. o.) más megfontolások szerint is lehetséges csoportosítani. Így az írások egy része a régió földrajzi és történelmi sajátosságaiból táplálkozó, egy sajátos posztoszocialista jogi kultúra összetevőit elemzik, különös tekintettel a jogtudatosságra és a civil kurázsira. A másik, a kötetet még erőteljesebben meghatározó téma pedig az ún. illiberális fordulat és az ennek megértését célzó írások.

Valamelyeset ez utóbbi logikán haladva, kifejezetten egymáshoz kapcsolódó szövegeknek tekinthető a kötet első, elméleti vonatkozású részét lezáró Mario Krešić által jegyzett írás, amely az alkotmányos identitásról szóló diskurzushoz egy szociológiai elemet, a jogtudatosság vizsgálatát adja hozzá, amelyen keresztül bírói attitűdöket és a jogrendszerben előidézhető változások lehetőségét vizsgálja, illetve az esettanulmányok

nyok köréből Flaminia Stărc-Meclejan által jegyzett, a romániai környezetvédelmi jogtudatosságra reflektáló szöveg, amely a verespataki eseményeket elemzi. A Verespatakon történtek nyomán kialakult tüntetések mint társadalmi reakció témájához kapcsolódik Lucian Bojin és Alexandra Mercescu közös írása, amelyben a romániai korrupcióellenes tüntetésekkel összefüggésben vizsgálják a populizmus és a civil társadalom viszonyát. És ebbe, az uniós jogtól, illetve alkotmánybírósági diskurzustól mentes körbe kapcsolódik szerintem Stefan Andonović és Uroš Bajović tanulmánya, amelyben a szerzők a szerbiai független alkotmányos szervek identitásformáló szerepével foglalkoznak.⁴

Az előbb felsoroltaktól eltérően a többi eszmefuttatás mindegyikében visszatérő elem az európai értékekhez, illetőleg az Európai Unióhoz fűződő viszony. Közülük, rögtön elsőként, az elméleti vonatkozások körében kap helyet egy Karel Hvižďala által Jiří Přibáňnal készített interjú, amely a közép-európai alkotmányosság demokratikus értékeit és identitáselemeit kutatja a '89 utáni cseh alkotmányosság történetén és a cseh politika alakulásán keresztül. Erős túlzás lenne azt állítani, hogy az interjú minden áthallástól mentes lenne. Így például, kiderül belőle, hogy a cseh társadalom egyik kiemelt nehézsége a pluralizmus elfogadása volt, amelyből adódóan a politika fekete-fehér, azaz jó-rossz, illetve barát-ellenség viszonyrendszere könnyedén meggyökeresedhetett, a másik tradicionális összetevőjévé pedig az állandóan jelenlévő külső veszélyforrástól való félelem vált.

⁴ Pietro FARAGUNA: „Taking Constitutional Identities Away from the Courts” *Brooklyn Journal of International Law* 2016. 491–578.

Szente Zoltán írása az alkotmányos identitás misztikus jellegét, múlthoz kötöttségét és politikai célokra történő felhasználhatóságát emeli ki. Ennek filozófiai gyökere arra vezethető vissza, hogy a fogalom két aspektussal bír, amelyek közül az első az azonosságra utal ($X=Y$, *idem*, *équivalence*, *Gleichheit*, *sameness*), míg a másik az időbeli azonosságra, énazonosságra ($X=X$, *ipse*, *ipséité*, *Selbstheit*, *selfhood*).⁵ Míg az első megközelítés a másoktól való elkülönülésre helyezi a hangsúlyt, az utóbbi arra irányítja rá a figyelmet, hogy az én változhat a nélkül is, hogy önazonosságát elveszítené. Így például fizionómiailag hiába öregszik és változik az ember, ha tükörbe néz, felismeri önmagát, hiszen identitása, éntudata a fizikai változások ellenére önazonos. Descartes mindezt a gyertya és az elolvadt gyertya azonosságával szemlélteti, amelynek értelmében nem a dolog materiális megjelenésének kell azonosnak lennie, hanem a gyertya ideájának.⁶ Kantorowicz példája pedig, amelyet Szente Zoltán is idéz a magyar Szentkorona-tan bemutatása körében, (60. o.) a „meghalt a király, éljen a király” felkiáltása, ami a királyság folytonosságát hangsúlyozza, vagyis azt, hogy nem a konkrét személy adja a király identitását, hanem a király ideája, ha úgy tetszik a király misztikus teste, amely állandó.⁷

⁵ Paul RICOEUR: *Oneself as Another* (Chicago–London: University of Chicago Press 1992) 116.

⁶ Alexandre VIALA: „Le concept d’identité constitutionnelle: approche theorique” in Laurence BOURGORGUE-LARSEN (szerk.): *L’identité constitutionnelle saisie par les juges en Europe* (Paris: Pedonne 2011) 14.

⁷ Ernst KANTOROWITZ: *Les deux corps du roi* (Paris: Gallimard 1989) 634.

Szente Zoltán elemzi a fogalom lehetséges forrásait, a használatával járó következtetéseket, köztük azt is, hogy az alkotmányos demokrácia ellenfelei is remek fegyverként hasznosíthatják,⁸ mint-hogy nincs objektív standard a tartalma tekintetében. Írása pedig arra is utal, hogy az identitás fogalma a vesztfáliai szuverenitás egyféle elegáns megfogalmazása,⁹ amely a Martin Belov tanulmányában olvasható nemzetállami, illetve posztvesztfáliai vizsgálódás során is visszatér. Belov az identitásnak az univerzalizmus és partikularizmus közötti oszcillálását emeli ki, és úgy látja: dekonstruálni szükséges a vesztfáliai hagyományon nyugvó identitás fogalmát ahhoz, hogy az alkotmányos identitás betölthesse valódi, 21. századi funkcióját a tagállamok és a szupranacionális szint érintkezési pontjaként. (86. o.)

E funkció betöltésének vizsgálatához remekül igazodik a következő tanulmány, Sorina Doroga esetjogi elemzése, aki az Európai Unió Bírósága és egyes alkotmánybíróságok közti dialógust vizsgálja. Utóbbi körben a német, az olasz, a francia, a lengyel, a cseh és a magyar testület kerül a kutatás fókuszába.¹⁰ A szerző kiemeli az EUB alapvetően tartózkodó attitűdjét az alkotmányos identitás meghatározását illetően, és hosszasan elemzi a téma szempontjából kifejezetten jelen-

⁸ Luigi CORRIAS: „Populism in a Constitutional Key: Constituent Power, Popular Sovereignty and Constitutional Identity” *European Constitutional Law Review* 2016/1. 6–26.

⁹ TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái. Alkotmányos identitás és európai integráció* (Budapest: HVG-ORAC 2014) 72.

¹⁰ A magyar lábjegyzet ugyanakkor nem pontos, mivel a szerző a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat helyett a 143/2010. (VII. 12.) AB határozatnak tulajdonítja az uniós joggal szembeni közbizalmi mércéket, illetve fenntartások megfogalmazását.

tős Michaniki-ügyet. (103. o.) Az EUB esetek bemutatása köréből a recenzió legfeljebb a romániai vonatkozású, 2018. június 5-én eldöntött Coman-ügyet hiányolhatja.

Végül, ebbe a körbe sorolhatók Przemyslaw Tacik és Mirosław Michal Sadowski külön tanulmányai, akik az ún. illiberális fordulattal foglalkoznak, előbbi Lengyelország, utóbbi pedig általában véve Kelet-Közép-Európa vonatkozásában. Lengyelország vonatkozásában Tacik az alkotmányos identitást egyféle hegemon szerepért folytatott harcként mutatja be, amelyet jogi káosz és alkotmányos fragmentáció jellemez. (157. o.) Sadowski pedig az illiberalizmus okait kutatja, és Timothy Garton Ash „refolúció” (reform + revolúció) fogalmára építve arra a következtetésre jut, hogy – egyéb okok mellett – a valódi elitcsere hiánya, a liberális demokráciába való átmenetre való felkészületlenség, a múlt-hoz való viszony, az intézmények gyengesége, illetve a polarizált politikai tér¹¹ lehetnek a jelenség okai.

Mint látható, a kötet nagyon tág „alkotmányos identitás” fogalommal dolgozik, amelyet megannyi szereplő épít, illetve fejleszt a maga területén, kezdve a bírakkal, a politikusokon át, egészen az állampolgárokig. Ez összefüggésben áll azzal, hogy az alkotmányos identitás homályos fogalom. Egy történéssz isme-

¹¹ Ennek intellektuális gyökereként az ún. népi-urbánus vitához, lásd Bibó István: „Levél Borbándi Gyulához” in Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, III. (Budapest: Magvető 1986) 325.; N. HORVÁTH Béla: „A népi-urbánus vitáról: 1934 Németh László: Sznobok és parasztok” in SZEGEDY-MASZÁK Mihály (szerk.): *A magyar irodalom története* (Budapest: Gondolat 2007) 172–180. Elérhető: <https://docplayer.hu/3109919-A-magyar-irodalom-tortenetei-iii.html>.

rösöm, amikor megemlítettem, nagyon csodálkozott a fogalom jogi használata, mondván, hogy a társadalomtudományok terén mindannyiszor amikor előkerült az identitás fogalma, úgymond minden elsüllyedt benne, nem lehetett szilárd tudományos munkát építeni rá.¹² Ezt alátámasztja egyébként a szakirodalomban megjelenő vita mind elméleti szinten, mind pedig az egyes alkotmánybírói döntésekhez kapcsolódóan, valamint az olyan misztikus magatartások is, mint a francia Alkotmánytanács hallgatása a fogalom tartalmi dimenziói felől.¹³ *Azt mondja Wittgenstein, a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van, ezt a használatot kell ismerni naprakészen.*¹⁴ Ezért én sem vitatom a különféle megközelítések létjogosultságát, recenzióban ugyanakkor az alkotmányos identitás árnyalatai közül alapvetően az EU alkotmányosságát érintő dimenziókhoz, az alkotmányos identitás uniós jogi, ha úgy tetszik posztveszfáliei fogalmához kívánok a továbbiakban hozzászólni.

3. A Brexit következtében huszonhét tagállamból álló Európai Unióban örökzöld témának számít a tagállamok és az uniós intézmények közti viszonyrend-

¹² „Az identitás fogalma – divatfogalomként – hamarabb futott be a társadalomtudományi publicisztikában, mintsem, hogy módszeres vizsgálatnak lett volna alávetve.” LURCZA Zsuzsanna: *Kulturális identitás és de(kon)strukció* (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó 2014) 16.

¹³ Édouard DUBOUT: „« Les règles ou principes inhérents à l'identité constitutionnelle de la France » : une supraconstitutionnalité?” *Revue française de droit constitutionnel*, 2010. 454–455.

¹⁴ ESTERHÁZY Péter: „A szavak csodálatos életéből” *Mindentudás Egyeteme* 2003. szeptember 8. Az előadás leírata elérhető: http://keszei.chem.elte.hu/fizkem2/EP_ASzavakCsodalatosEletebol.pdf.

szer, amely legújabbban az alkotmányos identitás toposza alatt bukkant fel, amely magába sűríti az egység és a sokféleség közötti alapvető és állandóan jelenlévő feszültséget. Ennek oka, hogy az Európai Unió nemcsak piaci és monetáris integrációt jelent, hanem elkerülhetetlenül alkotmányos integrációt is, ami lehetővé teszi további politikák integrálását is. Ez a speciális uniós alkotmányosság azonban nem a tagállamok alkotmányos rendjeinek elenyészéséhez vagy helyettesítéséhez vezet, hanem azoknak az uniós jog keretében történő újraértelmezéséhez. Az új közjogi keretben az EU és a tagállamok ún. többszintű alkotmányos térré fejlődtek, amelynek keretében viták folynak a normapluralizmusról, illetve a jogrendszerek hierarchiájáról. Ennek a vitának egyik fő nyelvi eszköze avagy *terminus technicus* az „alkotmányos identitás” fogalma, amelynek fontossága a EUSz 4. cikk (2) bekezdéséből ered.¹⁵

Az alkotmányos identitás és a hozzá kapcsolódó fogalmak (nemzeti identitás, alkotmányos berendezkedés, alkotmányos sajátosság) tekintetében cezúrát jelentett a Lisszaboni Szerződés elfogadása.¹⁶ Az alapító szerződésben megjelenő fogalmi pontosításon túlmenően ezt jelzik az esetjogra vonatkozó statisztika, amely szerint Lisszabon előtt mindösszesen négy alkalommal fordult elő az EUB döntéseiben az identitáskérdés körébe vonható valamelyik szófordulat, míg Lisszabon után ez idáig több mint húsz ilyen lezárt ügy van. A tel-

jes képhez ugyanakkor hozzátartozik az is, hogy már Lisszabon előttről fellelhető hét további olyan ügy, amelyekben a főtanácsnoki indítvány tematizálta az identitás kérdéskörét, míg Lisszabont követően további húsz hasonló eset található. Ezzel párhuzamosan az identitás diskurzus felértékelődését jelzi a jogtudomány keretében fellelhető *boom* is, amelynek következtében az identitás kérdése mint szakirodalmi tematika a Lisszabon előtti perifériális helyzetéből egyszersmind számottevő érdeklődés középpontjába került. Jól jelzi ezt a folyamatot, hogy olyan tekintélyes szakmai folyóiratok, mint például a *German Law Review* külön tematikus számot szentelt a témakörnek.¹⁷

Az EUSz 4. cikk (2) bekezdésében szereplő nemzeti identitás tiszteletben tartásának követelményét a szakirodalom döntő többsége,¹⁸ az egyes tagállami alkotmánybírói döntések,¹⁹ valamint az EUB döntései és főtanácsnokainak véleményei²⁰ is egybehangzóan az alkot-

¹⁷ 2017/7. sz. Elérhető: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/issue/CCF66EED4D474A7-2AB049275B14D0732>.

¹⁸ Denys SIMON: „L’identité constitutionnelle dans la jurisprudence de l’Union européenne” in Laurence BOURGORGUE-LARSEN (szerk.): *L’identité constitutionnelle saisie par les juges en Europe* (Paris: Pedonne 2011) 27.; Gerhard van der Schyff: „The Constitutional Relationship between the EUROPEAN Union and its Member States: The Role of National Identity in Article 4(2) TEU” *European Law Review* 2012. 563.

¹⁹ Pl. a spanyol Alkotmánybíróság 1/2004. számú döntése, a lengyel Alkotmánybíróság K 32/09. sz. döntése stb.

²⁰ A leghíresebbek Poiares Maduro főtanácsnoki véleménye a C–213/07. Michaniki ügyben, valamint Yves Bot főtanácsnoki véleménye a C–399/11. Melloni és a C–42/17. M.A.S. és M.B. ügyekben.

¹⁵ Christian CALLIES – Gerhard VAN DER SCHYFF (szerk.): *Constitutional Identity in a Europe of Multilevel Constitutionalism* (Cambridge: Cambridge University Press 2019).

¹⁶ Armin von BOGDANDY – Stephan SCHILL: „Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under the Lisbon Treaty” *Common Market Law Review* 2011. 1417–1454.

mányos identitás tiszteletben tartásának kötelezettségével tekintik egyenlőnek. Ezzel szemben Elke Cloots például úgy véli,²¹ hogy e két fogalom azonosítása, illetve egybeolvasztása nem áll szolid alapokon. Álláspontja szerint az alkotmányos identitás fogalma a tagállami alkotmánybíróságok sajátos szuverenitáselfogásának kifejeződése, amelyhez képest a nemzeti identitás tiszteletben tartásának igénye morális elvként a liberális egyenlő bánásmód eszméjére épül. A nemzeti identitás EUSZ-beli rögzítése az egyenlő méltóság eszméjén alapuló társadalmi igazságosságot szolgálja, illetve a soknemzetiségű uniós politikai közösség inkluzív jellegét erősíti, amelyért cserébe elvárható a politikai közösség tagjainak lojalitása. Ebből adódóan Cloots szerint a nemzeti identitás a nemzeti közösségek olyan kulturális (pl. történelmi, nyelvi) tényezőire vonatkozik, amelyek megjelennek az alkotmány szövegében.

A szakirodalom meghatározó többsége ugyanakkor az EUSZ-ben szereplő nemzeti identitást alkotmányos identitásként értelmezi, amelyet a nemzeti identitás jogi megfogalmazásának tart. Ennek alapvető oka az identitás klauzula szövegének Lisszabon utáni egyértelműbb megfogalmazása. Az elfogadott szöveg ugyanis már nem hagyja kontúrok nélkül a nemzeti identitás fogalmát, hanem azt állítja, hogy az „elválaszthatatlan része” (angol, illetve francia megfogalmazásban *inherent, inhérente*) az alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésnek. E rész-egész viszony jellegű megfogalmazás az alkotmányos

identitás fogalmához közelíti a nemzeti identitás tágabban is értelmezhető fogalmát, és kizárja a hatálya alól a kulturális és egyéb jelentéstartalmakat. Mindezt alátámasztja a rendszertani értelmezés is, hiszen az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésével megelőzi az EUSZ 3. cikk (3) bekezdése, amely külön foglalkozik az Unió kulturális és nyelvi sokszínűségének tiszteletben tartásával mint különálló, Uniót érintő kötelezettséggel. Ezzel együtt az EUB esetjog alapján az elhatárolás nem ennyire szigorú, a tagállamok ugyanis több alkalommal hivatkoztak az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésére nyelvi-kulturális okokból is.

Az identitás klauzula következő kiemelhető eleme az „alapvető” mint szűkítő fogalom használata. Mindez arra utal, hogy nem a teljes politikai és alkotmányos berendezkedés tölti, töltheti meg tartalommal a nemzeti identitás jelentéstartományát, hanem annak valamilyen magja, legfontosabb rendelkezései lehetnek képesek erre. Ez összhangban áll Maduro főtanácsnoknak a Michaniki-ügyben kifejtett álláspontjával is, amely szerint az alkotmányos identitás tiszteletben tartása nem jelentheti azt, hogy válogatás nélkül az összes alkotmányos szabály abszolút elismerésnek örvend, hiszen ebben az esetben a nemzeti alkotmányok olyan eszközökké válhatnának, amelyek lehetővé tennék a tagállamok számára, hogy meghatározott területeken kivonják magukat a közösségi jog alól, és ez megkülönböztetést is eredményezhetne a tagállamok között a saját maguk által meghatározott alkotmányos tartalom alapján.²²

²¹ Elke Cloots: „National Identity, Constitutional Identity, and Sovereignty in the EU” *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 2016. 82–83, 89–90.

²² C-213/07. Michaniki AE ECLI:EU:C:2008:731. Főtanácsnoki indítvány 33. pont.

A textuális értelmezés következő lépéseként a „berendezkedés” szóra érdemes utalni, amely strukturális, államszerkezeti elemekre irányítja a figyelmet. Mindez ugyanakkor felveti az alkotmányos értékek és elvek²³ elhelyezhetőségének kérdését. A berendezkedés kifejezés használata ugyanis nagyban beszűkítheti az identitás klauzula jelentéstartományát, miközben a szakirodalom mégis annak részeként értelmezi az alkotmányos értékek tágabb körét is.²⁴

Ezen túlmenően, az EUSZ szövege külön kiemeli a szubnacionális szintek jelentőségét, vagyis a tagállamok államszervezetének tiszteletben tartását. Ezek ugyanakkor nem pusztán az identitás klauzulán keresztül, hanem a szubsidiaritás elve részeként is védelemben részesülnek. Az EUMSZ 263. cikk (3) bekezdése ugyanis feljogosítja a Régiók Bizottságát, hogy megtámadja az uniós jogalkotási aktusokat az EUB előtt, amennyiben azok sértik a szubsidiaritás elvét. A regionális és a helyi önkormányzatok tiszteletben tartása tehát többszörösen is megjelenik az uniós alapító szerződésekben.

Végül, az Unió kötelezettségére érdemes ráirányítani a figyelmet, a „tiszteletben tartásra”. Mit jelenthet ez a feladat? Egy olyan jogi kötelezettséget, ami mérlegelést tesz lehetővé az uniós és a tagállami jogrendszer ütközése esetén, vagy pedig ilyesmi fel sem merülhet, mivel ez

a tiszteletben tartás az uniós kompetenciák határát jelöli ki akkor, amikor egyes extrém esetekben a tagállamok annak védelmére hivatkoznak? A tagállami alkotmánybíróságok inkább az utóbbi értelmezési keretben fogalmazták meg a saját identitásvédelmi fenntartásait, azonban az Európai Unió Bírósága alapvetően az első értelmezés vonalán mozog: legitim célnak fogadja el az identitás védelmét, de arányossági tesztnek veti alá az EUSZ 4. cikk (2) bekezdés felhívását.²⁵

E kettős megközelítésnek megfelelően két eltérő álláspont különböztethető meg az alkotmányos identitás klauzula funkcióját, valamint az alkotmányos identitás tartalmi elemeinek megállapítását illetően. Az egyik elképzelés az identitás fogalmának kooperatív értelmezéséhez, ha úgy tetszik, a szuverenitás fogalmának integrációbarát feloldódásához, a recenzió tárgyát képező kötet szóhasználata alapján az identitás posztvesztfáliai jelentéséhez vezet, ami az „egység a sokféleségben” koncepcióhoz köthető. Ez azt jelenti, hogy a mélyülő integrációban a különféle tagállami önazonosságok továbbra is megőrzendő módon vannak jelen, viszont az esetek többségében az integráció működése – a közösen vallott értékekre is tekintettel – egyébként nem identitásfüggő. Az identitás klauzula ugyanakkor lehetővé teszi az egyes tagállami partikularitások artikulálását, és egy olyan mechanizmust alakít ki, amelyben az eltérő tagállami és szupranacionális nézőpontok harmonikusan egymáshoz illeszthetők. Ezzel szemben az identitás fogalmára mint az euroszeptizmus megnyilvánulására is

²³ PACZOLAY Péter: „Az alkotmány stabilitása és az alkotmány védelme” in Dezső Márta – KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmány – alkotmányosság* (Budapest: Martin Opitz 2014) 124–125.

²⁴ Denis PRESHOVA: „Battleground or meeting point? The respect for national identities in the European Union – Article 4 (2) The Treaty on the European Union” *Croatian Yearbook of European Law and Policy* 2012. 274.

²⁵ C-473/93. Bizottság v Luxemburg ECLI:E-U:C:1996:263.

tekinthetünk,²⁶ amelynek értelmében az identitás klauzula valójában egy kimenetési lehetőség az integrációs kötelezettségek vonatkozásában. Utóbbi esetben *Kőbe vésett alkotmány a jutalmad!*²⁷

4. Mindezeket figyelembe véve a könyv mindenképpen értékes hozzájárulás az alkotmányos identitásról folyó diskurzushoz, így biztosan sok olvasóra

számíthat a tágabb akadémiai körökben is. Ezzel együtt én leginkább mégis a generációm figyelmébe ajánlom a könyvet, mégpedig azzal a megjegyzéssel, hogy a CEE Forum hamarosan folytatódik, mégpedig Bécsben.²⁸ Bekapcsolódni ér és érdemes.

Orbán Endre*

²⁶ Leonard F.M. BESSELINK: „National and Constitutional Identity before and after Lisbon” *Utrecht Law Review* 2010. 36.

²⁷ TÉREY János: „Magyar Közöny” *Élet és Irodalom* 2011/22. (június 3.), <https://www.es.hu/cikk/2011-06-05/terey-janos/magyar-kozony.html>.

²⁸ CEE Forum: Call for Papers. http://www.cee-forum.org/download/df841a359f3781-bb9c130252206dce5d/CallCEEF2020_Vienna.pdf.

* Tanársegéd, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, 1118 Budapest, Ménesi út 5. E-mail: orban.endre@uni-nke.hu.